

Резюме

Бернюков А. М. Загальнометодологічні установки концепції «третього шляху» в юриспруденції А. Кауфмана.

У даній статті піддаються аналізу наукові обґрунтування А. Кауфмана, закладені ним в його концепцію. При цьому автором висвітлюються загальнометодологічні установки даної теорії. У результаті цього відбувається формування розуміння наукових мотивів, що спонукали А. Кауфмана до розробки його ідей. Такий науковий погляд також дає змогу розкрити головні принципи, на яких побудована концепція «третього шляху» юриспруденції. Подібного роду філософсько-правове дослідження, як актуальне та важливе питання нашої науки, є методологічно обґрунтованим і заслуговує на широку теоретичну увагу.

Ключові слова: право, буття права, філософія права, А. Кауфман, «третій шлях» юриспруденції.

Резюме

Бернюков А. М. Общометодологические установки концепции «третьего пути» в юриспруденции А. Кауфмана.

В данной статье подвергается анализу научные обоснования А. Кауфмана, заложенные им в его концепцию. При этом автором освещаются общеметодологические установки данной теории. В результате этого происходит формирование понимания научных мотивов, побудивших А. Кауфмана к разработке его идей. Такой научный взгляд также позволяет раскрыть основные принципы, на которых построена концепция «третьего пути» юриспруденции. Подобного рода философско-правовое исследование, как актуальный и важный вопрос нашей науки, является методологически обоснованным и заслуживает на широкое теоретическое внимание.

Ключевые слова: право, бытие права, философия права, А. Кауфман, «третий путь» юриспруденции.

Summary

Bernyukov A. All-methodological installations of the concept of «the third way» in A. Kauffman's law.

In this article scientific justification of A. Kauffman, put by it in his concept is exposed to the analysis. Thus, the author lights all-methodological installations of this theory. Therefore, there is a formation of understanding of the scientific motives which induced A. Kauffman to development of his ideas. Such scientific view also allows to open the basic principles on which the concept of “the third way” of law is constructed. Philosophical and legal research of this sort as topical and important issue of our science, – is methodologically reasonable and deserves on broad theoretical attention.

Key words: Law, being of law, legal philosophy, A. Kauffman, “the third way” of law.

УДК 340.1

В. Ю. ВАСЕЦЬКИЙ

Вячеслав Юрійович Васецький, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

СТАНОВЛЕННЯ РУСІ-УКРАЇНИ ЯК САМОСТІЙНОЇ ДЕРЖАВИ: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ ПРОЦЕСИ

Специфічні соціально-політичні події, що трапляються на різних етапах існування країни, часто при мушують не тільки науковців, а й практично всі верства суспільства звертатися до своїх історичних коренів з метою визначитися в напрямках сучасного розвитку своєї країни, свого місця у відповідний перехідний для неї період. Події кінця ХХ ст., становлення України як самостійної держави ознаменували одночасно стрибок інтересу до історії розвитку соціально-культурних і державно-правових інститутів в Україні. З того часу у свідомості населення викристалізувалося уявлення про місце і роль України на різних етапах її історичного розвитку і в сучасний період.

Трагічні події, що трапилися в нашій країні, починаючи з кінця 2013 р., обумовили необхідність знову торкнутися багатьох аспектів історії українського народу, його культури, державності, правових інститутів – практично всіх аспектів життя країни і людей, що у ній живуть. Важливість знову звернутися до історії України, у тому числі й до ряду правових інститутів, пов'язується також з актуальністю на сьогоднішній день питання про те «звідки пішла земля руська» – тема, що почала обговорюватися, незважаючи на її, здавалося б, завершений характер.

Метою роботи є дослідження динаміки деяких історичних процесів, державно-правових аспектів християнізації України-Русі, передумов дозвільно-заборонних відносин у східних слов'ян на ранньому етапі становлення Руської держави.

Як зазначає Ю. Терещенко, Україна силою свого географічного і геополітичного становища перебувала під перехресними впливами азійсько-кочового, орієнтально-візантійського та європейського світів, по-різному інтегруючи впливи кожного з них. Вирішальним напрямом її соціокультурної і політичної орієнтації все ж була європейська цивілізація. У надзвичайно складних взаємовідносинах двох типів європейської цивілі-

зації – західної (католицько-протестантської) і східної (греко-православної) – Україна прагнула до поєднання обох традицій у живий соціально-політичний і культурний синтез. Україна ніколи не потребувала «революції», подібної до здійсненої Петром I з метою європеїзації Росії; більш того, тривалий час вона служила для останньої важливим шляхом проникнення західноєвропейських впливів¹.

На підтвердження своєї думки Ю. Терещенко наводить відповідне висловлювання М. Грушевського, що український народ порівняно з російським «являється народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним, тим часом як великоруський, хоч і європеїзований, стоїть вповні у власті орієнтального духу й стихії». Вивчення історії України саме як важливого компонента загальноєвропейського історичного процесу у її розмаїтих зв'язках із західним світом сприятиме об'єктивному і органічному сприйняттю сучасниками історичного минулого українського народу².

В історичному аспекті питання дозволу чи заборони на території України бере свій початок з часів Римської імперії, з утворення полянського князівства. Як зауважує О. Нечволодов, зміцнення могутності скіфських та слов'янських племен на східних кордонах імперії не влаштувало римську владу, а тому вона шукала можливості для нейтралізації такого зростання, або, принаймні, тимчасового послаблення. Для реалізації подібних намірів у I ст. н. е. римська влада спровокувала війну між скіфськими та слов'янськими племенами, які проживали на схід від кордону. Окремо зазначимо, що західні слов'яни у війні брали участь лише опосередковано. Перемогу в цих збройних сутичках здобули слов'яни. Такий результат було досягнуто за підтримки Риму³.

Згодом погіршилася ситуація в Імператорському Римі, пік занепаду якої припав на 395–476 рр. н. е. Ця криза, що стала фатальною для всього тодішнього світу, полягала в наявності глибоких політичних протиріч між державною верхівкою. Наслідком деструктивних процесів стало розділення імперії на дві частини – Східну (Візантія) з центром у Константинополі та Західну з центром у Римі. З часом ці державні утворення зазнали певних трансформацій, але в єдину колись могутню Римську Імперію в класичному її розумінні вони вже не об'єдналися. Світ поглинула нова історична доба, яка отримала назву «темне середньовіччя». Однією з особливостей цього періоду є те, що тогочасний кріпак отримав більше прав, ніж античний раб. Загалом же ця доба характеризувалася стагнацією в усіх сферах суспільного життя. На думку більшості дослідників, доба середньовіччя була фатальною поразкою прогресивних здобутків, які Світ набув за часів Античності.

Суттєві зміни торкнулися і слов'янських племен. Характерною особливістю посткризової Європи порівняно з докризовим періодом було посилення матеріального фактору в ході вирішення державних справ. Так, за певну грошову суму в деяких слов'янських племенах допустимо було засудити людину до смертної кари. Проте безумовним позитивом є мінімізація фактів людських жертвоприношень язичницьким ідолам (прикладом є існування збруцького ідола). З приходом до влади у Києві Рюриковичів відбувається посилення ролі князівського віча щодо князя. Крім того, князівський двір став ареною протистояння нерівномірному визначеному в матеріальному відношенні оточення князя з духовенством – в нашому випадку спочатку язичницького, а потім християнського. Князь не завжди був винесений зі дужки такої боротьби. Цікавим прикладом є славнозвісна «Пісня про віщого Олега». Аналізуючи суть твору, можна зрозуміти, що це є яскравий приклад державного перевороту, здійсненого волхвами, тобто духовенством. Підтвердженням того є факт «укусу князя Олега змією». Згідно з матеріалами «Повісті минулих літ»⁴ Олега вжалила змія в ту пору року, коли її отрута є не смертельною. Більше того, взуття, яке носив князь, було захистом від зміїних зубів. Тобто, цей унікальний історико-політичний факт – предмет для майбутніх досліджень та міркувань фахівців.

На сьогодні відомими є різні теорії походження руської держави, але найбільш вірогідним вважається погляд представників норманської теорії Шлепера та Міллера, згідно з яким утворення держави України-Русі пов'язане із завоюваннями норманами цих територій. Цей факт позначився на формуванні вітчизняної правової системи спочатку на сході Європи, а потім – в Західному Римі, Візантії, Болгарському царстві та інших сусідніх державах. Отже, з глибокої давнини в тій частині Європи, що межувала Віслою на заході та Доном на сході, жили численні слов'янські племена, які проживали зі східного боку Римського кордону. Як зазначає З. Черніловський, ті слов'янські поселення, які знаходились по його західний бік, були зобов'язані підкорятися праву та законам Імперії. Слов'яни, на відміну від римлян, не знали приватної власності на землю, що знаходилася під керівництвом вождів та старійшин, кожний рік земля племені справедливо розподілялась між родами та родинами⁵.

Для східних слов'ян VI–VII ст. ст. стали часом докорінних зрушень. «Повість минулих літ» так засвідчує їх розселення на величезній території Східної Європи від Причорномор'я до Прибалтики і верхів'їв Волги, від Карпатських гір до Поволжя. Про існування окремих держав-земель східних слов'ян у «дорюрикову» добу свідчать літописи. У кожній із земель було своє «княженіє». На чолі стояли князі, що походили чи з місцевих слов'янських династій, чи чужоземних – норманських, або, можливо, тюркських та інших.

Багато з держав, які за літописцем ведуть свій початок від часів Кия (VI ст.), проіснували не лише до IX ст., але й у пізніші часи – X–XI ст. ст., коли в більшості з них утвердилися князі з династії Рюриковичів. Серед державних утворень, що виникли в ареалі розселення східнослов'янських племен, найвидатнішу роль судилося відіграти могутньому політичному об'єднанню полян, яке утворилося в Середньому Подніпров'ї у VI–VII століттях. В цей час, як вважають дослідники, воно перейняло назву Русь і дало назву давній державі східних слов'ян. Літописець, прагнучи засвідчити автохтонність походження цього терміна, зазначає: «поляне, яке ныне зовомае Русь»⁶.

Щодо процесів христіанізації на землях слов'ян, то Ю. Терещенко зауважує, що православний Київ жодним кроком не засвідчив про свій розрив з Римом після розколу християнства у 1054 р. і продовжував зберігати канонічні зв'язки з обома його центрами. Навіть у часи боротьби з латинізованою Польщею Україна демонструвала, що вона протистоїть не західній цивілізації, а агресивним намаганням поневолення з боку сусіда. Про це свідчили неодноразові спільні виступи литовців-католиків і української знаті проти спроб інкорпорації Польщею Литовсько-Руської держави, забезпечення Б. Хмельницьким римо-католицькій шляхті свободи віросповідання у козацькій державі, тісні контакти Війська Запорізького з протестантськими державами – Швецією, Бранденбургом, Угорщиною, Литвою та ін. Тенденція до активного сприйняття західної культури знайшла свій вияв у діяльності багатьох інтелектуальних центрів тодішньої України – Львівської братської школи, Острозької академії, Києво-Могилянського колегіуму, які у своїй організації і програмі багато в чому наслідували приклад європейської вищої школи. Про це ж свідчить і акцептація Україною усіх великих мистецьких стилів останнього тисячоліття – візантійсько-романського, готичного, ренесансу, бароко, рококо, класицизму, еkleктики і модерну, причому в основних хронологічних межах кожного з них⁷.

Досліджуючи процеси христіанізації Київської Русі Н. Полонська-Василенко також не обходить питання впливу як Константинополя, так і Риму. Вона зазначає, що з приходом Аскольда до влади в Києві Русь стає ареною жорстокого дипломатичного протистояння між державами, що її оточували. Особливої гостроти це протистояння набуло за часів князювання Олега, яке виникло між русичами та ромеями (візантійцями) і тривало аж до 1143 р. включно. У 838 р. утворюються нові правові умови, суть яких полягає у прийнятті хрещення київським князем Аскольдом. Цей факт свідчить про створення умов для розколу в руському духовенстві, яке розкололося на православне та язичницьке. У 742 р. з'являються ще й представники Ватикану, мається на увазі князювання Ярополка Святославовича⁸. У цей період набуває великого значення боярська рада та «радники» князя й бояр, від яких надмірно залежав князь та бояри. Водночас роль князя при вирішенні державних справ поступово зменшується. Взаємовідносини між смердами, «радниками» регулювались звичаєвим правом, яке знайшло своє відображення у «варварських правдах». На Русі в цей час з'являється так звана «Руська правда». На жаль, історія не зберегла досконалих відомостей про цих «радників». Але виходячи з аналізу наявного матеріалу можна зробити висновок, що вони існували і київські князі перебували в великій залежності від них.

З приходом до влади Ольги та Володимира поглиблюються процеси христіанізації Руської держави. Проте і вони стикнулися з серйозними проблемами при владі. Ольга, наприклад, була змушена долати опозицію, що виявилася у її взаємовідносинах з древлянським князем Малом. Ольга розгорнула глобальну дипломатичну політику, націлену на поглиблення взаємовідносин з офіційним Римом та Константинополем. І незважаючи на її тісну співпрацю з Оттоном II римським, особистий вибір княгині був зроблений на користь віри, яку сповідував Візантійський імператор. Справу Ольги продовжив її онук Володимир.

Суттєвим проривом у розвитку правовозвольної системи України-Русі стали події 885–889 років. Саме тоді відбулося хрещення Русі. Цікавим фактом є те, що не всі руські території добровільно позбулися язичницької віри. Наприклад, для хрещення Чернігова князь дозволив застосувати війська, які очолив воєвода Добриня. У Повісті збереглися свідчення про це хрещення: «Добриня хрестив нас хрестом і мечем» свідчать люди. Проте, незважаючи на викладені вище факти, сама по собі християнська віра передбачає більше прав для людини, ніж поганська.

З позицій сучасного бачення, спираючись на історичні і правові наслідки, Володимирове хрещення виявилось, можна сказати, справжнім проривом у розвитку правової культури у вітчизняній історії. Подолання протистояння між Візантійською християнською державою і слов'янською язичницькою «реставрацією» було, на наш погляд, необхідною умовою для подальшої інтеграції України-Русі в християнські світові формації, в тому числі й правові.

Ще одним питанням, так чи інакше пов'язаним зі становленням та самоідентифікацією східнослов'янських країн, є історія вживання назв цих країн. Так, на відміну від земель Київської Русі автор Густинського літопису у XII ст. Володимиро-Суздальську землю називає Московією, Московським князівством, Московською землею, а її князів – князями московськими. Починаючи з оповідання про захоплення Києва військами Андрія Боголюбського дедалі чіткіше розрізняються Русь (землі України) і Московська земля, або Москва, якою автор називає Володимиро-Суздальське князівство. Така дефініція назв «Русь» і «Москва» була характерною для українського освіченого суспільства XV–XVII ст.ст., що, як і вся Західна Європа, Руссю називало українські землі, а для тодішньої Російської держави застосовували терміни «Москва», «Московія».

Як зазначає Ю. Терещенко, термін «Мала Русь» почав застосовуватися в офіційному діловодстві після входу України до складу Російської держави – спочатку щодо Гетьманщини, а з приєднанням Правобережної України – щодо більшої частини українських земель. Прагнення московських царів видати себе за прямих спадкоємців Київської Русі, яке посилювалося після 1654 р., спонукало їх утвердити Московську державу перед Європою у державній термінології, що ідентифікувало б її з усією давньою Руссю. Цього особливо наполегливо домогалася російська дипломатія в роки царювання Петра I, яка активно утверджувала у вжитку на Заході новий термін «Росія», «росіяни» замість звичайного для європейських країн «Московія», «московитяни». Так, у циркулярі Меншикова до російського посла в Голландії сказано: «Во всех курантах печатают государство наше Московским, а не Российским, и того ради извольте у себя сие перестеречь, чтобы печатали российским, о чем и к прочим ко всем дворам писано». З аналізу історичних подій

Ю. Терещенко засвідчує, що «власне впродовж XVIII ст., у добу піднесення Російської імперії, остаточно утвердилась її ідентифікація з політичною і культурною спадщиною Київської Русі та... на довгі роки стала засобом відлучення українців і білорусів від створеної ними величної будови давньоруської державності і культури»⁹.

У підсумку зазначимо наступне:

1. З позицій сучасного бачення, спираючись на історичні й правові наслідки, Володимирове хрещення виявилось справжнім проривом у розвитку правової культури у вітчизняній історії. Подолання протистояння між Візантійською християнською державою і слов'янською язичницькою «реставрацією» було, на нашу думку, необхідною умовою для подальшої інтеграції України-Русі в християнські світові формації, в тому числі й правові.

2. На наш погляд, з позицій культурного і історично-правового впливу недооціненою є роль Ватикану в процесі Хрещення Русі.

3. Додаткового дослідження в право-дозвільній сфері потребує питання активізації протистояння між фінансовою князівською верхівкою та духовенством в процесі становлення державності східних слов'ян.

¹ Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ: Нариси історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. / Ю. І. Терещенко. – К. : Перун, 1996. – 496 с.

² Там само.

³ Нечволодов А. Сказание о русской земле / А. Нечволодов. – М. : ЗАО «Сварог и К», 1992. – Т. 1. – 947 с.

⁴ Повесть временных лет: По Лаврентьевской летописи 1377 г. / РАН ; под ред. В. П. Андриановой-Перетц. – СПб. : Наука, 1999. – 669 с.

⁵ Черниловский З. М. Всеобщая история государства и права / З. М. Черниловский – М. : Юристъ, 1995. – 576 с.

⁶ Терещенко Ю. І. Вказана праця.

⁷ Там само.

⁸ Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 1. – 608 с.

⁹ Там само.

Резюме

Васецький В. Ю. Становлення Русі-України як самостійної держави: історично-правові процеси.

У статті проаналізовано історично-правові передумови об'єднання Русі-України в єдину державу. Розглянуто процеси взаємовідносин слов'янських племен з Імператорським Римом, Візантією та іншими сусідніми державами. Окремо приділено увагу внутрішньодержавній боротьбі, зокрема в релігійній сфері. Зроблено висновок, що подолання протистояння між християнською державою і язичництвом було необхідною умовою для інтеграції Русі-України в християнські світові формації.

Ключові слова: становлення держави Русі-України, історично-правові процеси, християнізація Русі-України – державно-правовий аспект.

Резюме

Васецкий В. Ю. Становление Руси-Украины как самостоятельного государства: историко-правовые процессы.

В статье проанализированы историко-правовые предпосылки объединения Руси-Украины в единое государство. Рассмотрены процессы взаимоотношений славянских племен с Императорским Римом, Византией и другими соседними государствами. Уделено внимание внутригосударственной борьбе, в частности, в религиозной сфере. Сделан вывод, что преодоление противостояния между христианским государством и язычеством было необходимым условием для интеграции Руси-Украины в христианские мировые формации.

Ключевые слова: становление государства Руси-Украины, историко-правовые процессы, христианизация Руси-Украины – государственно-правовой аспект.

Summary

Vasetsky V. Formation of Kiev-Russia as independent state: historical-legal processes.

In the paper article historic-legal preconditions of association of Kiev-Russia in the uniform state are analyzed. Processes of mutual relations of Slavic tribes with Imperial Rome, Byzantium and other next states are considered. It is given attention to interstate struggle, in particular, in religious sphere. It is made a conclusion that opposition overcoming between the Christian state and heathenism was a necessary condition for integration of Kiev-Russia into Christian world formations.

Key words: formation of Kiev-Russia state, historic-legal processes, adaptation to Christianity – state-legal aspect.